

שלא עשני גוי?

נשאלתי ע"י תלמידה עולה ממדינות חבר העמים העומדת להתגייר, כיצד יהיה עליה לנהוג **לאחר** שתתגייר לגבי ברכת "שלא עשני גוי" ולהלן בירור הדברים.

נוסח הברכה ומשמעותה

נאמר בגמרא (מנחות מג, ב):

תניא, היה ר"מ אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור. רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך שלא עשאני בור, אמר ליה כולי האי נמי? אמר ליה: ואלא מאי מברך? שלא עשאני עבד, היינו אשה? עבד זיל טפי.

ופירש רש"י:

כולי האי נמי - ...בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה ניהו שפיר מברכת אלא בור בר מצוות הוא.

היינו אשה - ... דלענין מצוות אשה ועבד שוין...

זיל טפי - אפ"ה מזולזל העבד יותר מן האשה...

בדפוס וילנה הגירסא היא כאמור:

שלש ברכות בכל יום, אלו הן: **שעשאני ישראל**, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור.

אך, בכת"י מינכן הגירסא היא:

שלש בכל יום, **שלא עשני גוי**, שלא עשני בור, שלא עשני אשה.

וכתב בעל דקדוקי סופרים:

וכ"ה בכל הכ"י ובכל הדפוסים הישנים. ונשתנה בד' בסיליאה מן הצענזור. וכ"ה בכל הראשונים בדפוסים הישנים ואם תמצא שם הנוסח שעשאני ישראל כמו ברא"ש ובריש ס' התניא נשתנה הוא מן הצענזור שהתחיל בשנת שי"ג¹.

מדוע מברכים ברכות אלו? מהי משמעותן?

כתב הטור (או"ח סי' מו):

ויש עוד ג' ברכות שצריך לברך: בא"י אמ"ה שלא עשאני עו"ג שצריך ליתן שבח והודאה למקום שבחר בנו מכל העו"ג וקרבו לעבודתו. בא"י אמ"ה שלא עשאני עבד... בא"י אמ"ה שלא עשאני אשה...

ובבית יוסף (שם, ד"ה ויש עוד ג' ברכות) כתב:

...דהני ברכות על חיוב המצוות הן דגוי לא נתחייב במצוות כלל ואשה ועבד אע"פ שנתחייבו בקצת מצות לא נתחייבו בכולן ויש להקדים שלא עשני עבד שבתחילה אנו מברכין שלא עשני גוי שאינו בר מצות כלל ואח"כ אנו מברכין שלא עשני עבד אף על פי שישנו בקצת מצות זיל טובא והוא חשוד על הגזל כדתנן (אבות פ"ב מ"ח) מרבה עבדים מרבה גזל וגם דומה לגוי שאין לו זכות אבות ועוד שאסור בבת ישראל ואח"כ אנו מברכים שלא עשני אשה שאע"פ שהיא חשובה מן העבד מכל מקום אינה חייבת בכל המצוות.

לכאורה יש לתמוה, מדוע לא נתקנה הברכה באופן חיובי "שעשני ישראל" – כפי שתיקן הצנזור?

לשאלה זו מצאנו שלוש תשובות:

הב"ח (שם, ד"ה ויש עוד ג' ברכות) כתב:

ויש מקשין: אמאי לא תקנו לברך שעשאני ישראל ככל שאר ברכות שניתקנו על החסד שעשה בפועל, שנתן ללב בינה, מלביש ערומים, פוקח עורים וכן כולם.

ומפרשים ע"ד מאמר רז"ל נוח לו לאדם שלא נברא משנברא כו', זה יכוין בברכות אלו. כלומר: מי יתן שלא עשאני ועכשיו שעשאני אברך את ה' שלא עשאני עובד עו"ג או עבד או אשה, ונאה הוא לדרשא.

אבל אין כאן קושיה, דאם היה מברך שעשאני ישראל שוב לא היה יכול לברך שעשאני בן חורין ושעשאני איש, דלשון שעשאני ישראל שכבר בירך משמעו בן חורין ומשמעו נמי איש ישראל ולא

¹ ואכן גם בכ"י ותיקן 118, ותיקן 120, פריז כ"ח ובדפוס ונציה הגירסה: "שלא עשני גוי".

אשה דאשה נקראת ישראלית, ואם כן לא היה מברך ג' ברכות אלא ברכה אחת ואין זה כוונתינו לקצר אלא להאריך בהודאות לברך על כל חסד וחסד ברכה בפני עצמה... ובשור'ת מטה יוסף (או"ח ח"ב סיק' ח)² כתב:

... ונראה לי שהטעם הוא לפי ש'עשני ישראל' משמע שהוא הדריכני בדרך הישר ומה שעושה האדם המצוות הוא מהקב"ה וליתא, דהבחירה ביד האדם לעשות מה שרוצה דצדיק ורשע לא קאמר ואם ירצה להמיר דתו ולעשות עצמו גוי הבחירה בידו, ולכן אין אנו מברכים אלא 'שלא עשאי גוי' כלומר שלא בראני בבטן גויה שא"כ לא הייתי יודע דת הקב"ה והייתי נשאר גוי אבל עכשיו שבראני בבטן ישראלית מכיר אני את בוראי ובידי לעשות עצמי ישראל...

הטעם השני בדברי הב"ח – טעם טכני. מטרתנו היא להרבות בברכות ואם נברך "שעשני ישראל" שוב לא נוכל לברך את שתי הברכות הנוספות ונמצאנו מברכים ברכה אחת ולא שלוש. יש לציין שהגמרא במנחות עוסקת בחובתו של אדם לברך בכל יום מאה ברכות ובאופן בו יגיע האדם לכך, ואם-כן ברור שיש צורך להרבות בברכות.

הטעם הראשון בדברי הב"ח – "נאה הוא לדרשא". טוב לנו שלא נבראנו ועכשיו שנבראנו נודה לו שלא בראנו גוי וכו'.

יש לציין שטעמו של שור'ת מטה יוסף שהבחירה בידי האדם אם להיות יהודי, ועל-כן לא הקב"ה עשאו יהודי אלא הוא בחר להיות יהודי "ואם ירצה להמיר דתו ולעשות עצמו גוי הבחירה בידו", והקב"ה רק איפשר לו להיות יהודי ע"י כך שלא בראו בבטנה של גויה - רעיון זה הוא מחודש, כיוון שלהלכה נפסק שישראל גם אם המיר את דתו עדיין הוא ישראל לרוב העניינים (קידושיו קידושין, יורש את אביו ועוד).

כיצד צריך לנהוג גר?

שיטה א

האבודרהם בשם הרמ"ה³, הב"ח (או"ח סי' מו), הפרי חדש (ס"ק ד), ושור'ת מטה יוסף (או"ח ח"ב סי' ח) כתבו שגר לא יברך ברכה זו. ולכאורה דבריהם אין צריכים הסבר, שהרי הקב"ה עשאו גוי.

שיטה ב

נכתב בשור'ע (או"ח מו, ד):

צריך לברך בכל יום: שלא עשאי גוי⁴.

והאיר עליו הרמ"א:

ואפילו גר יכול לברך כן אבל לא יאמר: שלא עשני גוי, שהרי היה גוי מתחילה.

דבריו של הרמ"א סותרים את עצמם שהרי תחילה אמר: "ואפילו גר יכול לברך כן" ומכאן שגר יכול לברך "שלא עשני גוי" ובהמשך המשפט כתב: "אבל לא יאמר שלא עשני גוי" – הא כיצד? ב"הגהות והערות" על השולחן ערוך בהוצאת מכון ירושלים נכתב:

"שלא עשאי גוי" – כ"כ בדפ"ר. אולם במהדורת ויניציאה שכ"ז די קבאלי הנוסח: "שעשאי יהודי"

וכ"ה במהדורת הרמ"א וע"ז כתב הרמ"א את דבריו דאף גר יכול לומר כן אבל לא יאמר שלא עשני גוי.

ועכשיו דבריו של הרמ"א ברורים – יכול הגר לומר "שעשאי יהודי" אך אין הוא יכול לברך "שלא עשני גוי". אלא שעדיין הסבר זה קשה שהרי אין נוסח הברכה "שעשאי ישראל" אלא "שלא עשני גוי" והנוסח "שעשאי ישראל" הוא תיקון של הצנזור בלבד?

נראה שהרמ"א לא הכיר נוסח אחר הן בשור'ע (כפי שהובא לעיל) והן בגמרא ולכן סבר שזהו הנוסח המקורי ולא היה קשה בעיניו נוסח זה, כפי שהיה קשה בעיני הב"ח והמטה יוסף עד שביארו מדוע זה איננו הנוסח. ואם תתמה על דעה זו: והרי לא עשאו הקב"ה יהודי אלא גוי! מסביר הט"ז ואומר:

ונראה טעם הרמ"א דגר שנתגייר כקטן שנוולד דמי וכדאמרין פרק ב' דיבמות דף כ"ג לכי מגייר גופא

אחרינא הוא, ממילא הוה שפיר עכשיו עשייה חדשה כאילו בראו הוא יתברך עכשיו מחדש⁵.

אם כן, התגירות נחשבת אף היא עשייה – יצירה חדשה ואדם זה נוצר פעמיים בפעם הראשונה כגוי ובפעם השנייה כיהודי.

² רבי יוסף בן חיים משה הלוי נזיר מחכמי א"י ומצרים בסוף המאה ה-17 וראשית המאה ה-18.

³ הוצאת אושא, ירושלים, תשכ"ג, עמ' מא.

⁴ כך הגירסא ב"הוצאת מפעל שלחן ערוך השלם" של "מכון ירושלים".

⁵ או"ח סי' מו ס"ק ה.

אך עדיין יש להקשות שהרי לא הקב"ה עשאו גר אלא הוא בבחירתו וכדברי הב"ח (או"ח סי' מו):
...דמה שנכנס לדת יהודית הוא ע"י בחירתו שמסר הקב"ה ביד האדם ולא שייך לומר שהוא יתברך
עשאו גר שקבל דת משה וישראל ...

על שאלה זו השיב ה"עטרת צבי" (או"ח סי' מו ס"ק יב)⁶:
אבל לע"ד נראה דיכול לומר כן דנותן שבח להקב"ה שנתן לאדם הבחירה ועל הבחירה הוי כאלו
עשאו יהודי.

תשובה נוספת ניתן לתת לפי דבריו של החזון איש שכתב בעניין דבר שלא בא לעולם⁷:
דטעמא דשלב"ל לא מהני, שלא נתנו דיני התורה אלא על הדברים שהאדם משמש בהם ושליט עליהן
... על פירות מחוברין שבידו לתלשן או על א"א שבידו לגרש וכיו"ב, אבל גירות ושחרור אינו
מתייחס אליו שאין תשמישי האדם לברוא אנשים על הארץ אלא ע"י מעשיו נסתבב הדבר ...
אין האדם יכול ליצור גר, דבר זה נעשה על ידי הקב"ה והאדם במעשיו רק מאפשר לקב"ה ליצור את הגר
ועל כן בוודאי אפשר לומר שהקב"ה עשאו יהודי⁸.

שיטה ג'

יתכן שאפשר לפרש אחרת את דברי הרמ"א לאור דבריו הוא ב"דרכי משה":
ונראה דגר יכול לברך שעשני גר דזה נמי מיקרי עשייה כמו שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן⁹.

שיטה ד

בעל שיערי כנסת הגדולה¹⁰ כתב:
ומכל מקום יותר נכון לברך שהכניסני תחת כנפי השכינה¹¹.
דעה זו היא יחידאית ולא מצאתי לה חבר או סימוכין.

שיטה ה

בעל כנסת הגדולה¹² כתב:
ולוי נראה שיברך שלא עשני נכרי¹³
שיטה זו כמובן תמוהה היא שהרי, כדברי הב"ח:
ופירוש שלא עשני גוי ... שלא מסר נפשו על ידי מלאכו להורידה לתוך גופו של גוי ... בתחילת
ברייתו.
וכדברי האבודרהם:
שאין הברכה אלא על תחילת ברייתו של אדם לפיכך אין הגר מברך שלא עשני גוי אלא כל זמן
שהורתו ולידתו בקדושה¹⁴.
אלא שמנמק בעל כנסת הגדולה:
"שלא נתקנה בו אלא מפני שנכרי אינו חייב במצוות וכיוון שנתגייר חייב במצוות ושלא עשני נכרי
בגר פירושו הוא שלא עשני שאמות נכרי"¹⁵
בעל כנה"ג חוזר למשמעות הברכה כפי שהסבירה הטור – ברוך שלא פטרני ממצוות כגוי והרי הגר חייב
במצוות.

⁶ הרב צבי הירש בן יוסף כץ – מחכמי פולין בזמנו של הב"ח.

⁷ על קידושין ס"ב ע"ב, ד"ה ומ"מ י"ל ...

⁸ תודה לרב מאיר שלזינגר שליט"א שהפנה אותי למקור זה.

⁹ או"ח סימן מו ס"ק ג'. וכך גם הבינו את דברי הרמ"א המג"א (או"ח סי' מו ס"ק י) והגר"א (או"ח סי' מו ס"ק ג).

¹⁰ רבי חיים בן רבי ישראל בנבנשתי רב פוסק ומחבר בתורכיה (1603-1673).

¹¹ על בית יוסף או"ח סימן מ"ו. הוצאת מכון הכתב, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 49.

¹² המחבר הוא מחבר "שיערי כנסת הגדולה" – עיין בהערה הקודמת. שני הספרים הם בעלי אופי ליקוטי ולכן תתכן
האפשרות למצוא שם דעות שונות באותו עניין.

¹³ על בית יוסף או"ח סי' מו. הוצאת "קרן להוצאת כל ספרי כנסת הגדולה", ירושלים, תשכ"ו, עמ' כ"ה.

¹⁴ הוצאת אושא עמ' מא.

¹⁵ עיין הערה 24.

לפי שיטה זו משמעות הברכה היא לא על תחילת ברייתו כפי שביארו האבודרהם והב"ח, אלא על מצבו של האדם בשעה שהוא מברך, ואך הגיוני הוא שאנו מברכים על מצבנו כפי שהוא עכשיו ולא על מעשה שנעשה בעבר וכבר בטלו השלכותיו.

המגן אברהם (או"ח סי' מו ס"ק י) מביא טעם אחר על-פי הקבלה לכך שגר יברך שלא עשני גוי: ולפי מ"ש המקובלים שהברכות הללו מברכין על יציאת נשמתו בלילה שלא נדבק בה נשמת עכו"ם או עבד א"כ גם גר יכול לברך כן.

לסיכום - מצאנו חמש שיטות:

שיטה א' – לא יברך כלל.

שיטה ב' – יברך "שעשאני ישראל".

שיטה ג' – יברך "שעשאני גר".

שיטה ד' – יברך "שהכניסני תחת כנפי השכינה".

שיטה ה' – יברך "שלא עשני גוי".

ביאור השיטות

עתה נחזור לשיטה הראשונה ונתמה עליה: אם הגר לא יכול לברך "שלא עשני גוי" כיוון שהברכה נתקנה על תחילת ברייתו ואז בראו הקב"ה כגוי הפטור ממצוות – מה מקום לברך "שלא עשני עבד" ו"שלא עשני אישה" והרי הקב"ה בראו אף גרוע מהם – גוי? ואם אין גר יכול לברך "שלא עשני גוי" הרי יש למנוע ממנו לברך גם שלא עשני עבד ושלא עשני אישה?

וכבר עמד על כך המשנה ברורה (סי' מו ס"ק יח) וכתב בשם המג"א:

... ולכ"ע יכול לברך שלא עשני עבד ושלא עשני אישה ואע"ג דעכו"ם זיל טפי מעבד אפ"ה אם היה

נולד עבד פן לא היה משחררו רבו והיה נשאר עבד משא"כ עתה שהיה הגיור תלוי ברצון עצמו.

אך הסברו מתייחס רק לברכת "שלא עשני עבד" ולא לברכת "שלא עשני אישה" וצ"ע.

ועוד יש לתמוה על שיטות ב' ג' וד' המציעות נוסחה חדשה לברכת הגר שתי תמיהות:

ראשית, מדוע לא העלה אף לא אחד מחכמים אלו את האפשרות שגר יברך "שעשני כרצונו" כפי שמברכת אישה?

על תמיהה זו ניתן לענות בשני אופנים:

1. כיוון שנתקנה ברכה זו לאישה ומשמעותה היא שבראני אישה ולא גבר שוב אין מקום להשתמש בה במשמעות שבראני גוי ולא יהודי, ובודאי במקרה שמדובר בגיורת שאז תצטרך לברך את שתי הברכות פעמיים באותו נוסח ובכל פעם במשמעות אחרת.

2. בכך שהגר נתגייר הוא כמכריז ואומר שאין הוא שמח באופן שבו נברא דהיינו כגוי והוא משנה זאת על ידי גיורו ואם כן היאך יאמר דברי שקר וישבח את בוראו על כך שבראו גוי??

והתמיהה השניה – מובא בגמרא (ברכות מ, ב):

ראה פת ואמר כמה נאה פת זו ברוך המקום שבראה - יצא. ראה תאנה ואמר: כמה נאה תאנה זו ברוך

המקום שבראה - יצא, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות -

לא יצא ידי חובתו.

ופסק הרמב"ם להלכה (הל' ברכות א, ה):

ונוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תקנו, ואין ראוי לשנותם ולא להוסיף על אחת מהם ולא לגרוע

ממנה, וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אינו אלא טועה...

ואם-כן, כיצד יכולים לקבוע נוסח אחר לברכה?

נראה לי שאין כאן קושייה כלל, כיוון מה שאין לעשות הוא לשנות נוסח של ברכה שנתקנה על-ידי חז"ל לגבי מציאות מסוימת. אבל לגבי ענייננו, ברכת 'שלא עשני גוי' נתקנה ליהודי, ואכן אין לשנות את נוסחה כשהיה מלידה מברכה. אבל לפנינו עומד גר שלא עברו נתקנה הברכה, ולכן חכמים מנסחים ברכה חדשה למציאות החדשה ולא משנים את המטבע הקבוע.

אלא שאז יש לתמוה וכי יש כוח בידי חכמים אחרונים לחדש ברכה שלא נכתבה בגמרא? וכבר כתב מרן הבית יוסף (או"ח סי' מו ד"ה עוד ברכה אחת):

עוד ברכה אחת יש בסידורי אשכנז הנותן ליעף כח ונתקנה על שאדם מפקיד נשמתו בערב וכו'. אע"פ

שיש סמך יפה לברך ברכה זו מאחר שלא נזכרה בתלמוד איני יודע איך היה רשות לשום אדם לתקנה

ומצאתי שכתב האגור (הל' ברכות סי' פז) שראה מקטרגים עליה מטעם זה והרמב"ם וסמ"ק והרוקח לא הזכירוה והכי נקטינן.

והפ"ח (אר"ח סי' מו ס"ק ד) כתב אף בחריפות גדולה יותר:

...סוף דבר, כל שמתקן נוסח ברכה שלא הזכרה בתלמוד או מברך ברכה שלא נזכרה בש"ס כגון מגביה שפלים או סומך נופלים וכיוצא, **גוערין בו עד הכאה** ... כן נראה לי.
ונראה, שכאן אין מדובר בברכה חדשה לגמרי שהרי עצם רעיון הברכה קיים, אלא שיש להתאימו למצב החדש כשם שברכת "שעשני כרצוני" לא נזכרה בגמרא ואף על פי כן נהגו הנשים לברכה¹⁶.

סיכום ומסקנה

נראה לי שהדבר בעצם נתון במחלוקת עיקרית בין המג"א שהיה "המוציא ומביא" של תורת האר"י באשכנז, שטוען שעפ"י טעם קבלי והסבר קבלי לברכה גר יכול לברך "שלא עשני גוי", לעומת הרמ"א שהתנגד לעיסוק בקבלה (עיין שו"ת הרמ"א סימן ז') ופוסק עפ"י פשט המילים שהגר לא יכול לברך "שלא עשני גוי".
על הצד של הרמ"א יש מחלוקת משנית - כיצד ינהג לא יברך כלל או יברך ברכה בנוסח אחר.
על הצד שיברך נוסח אחר יש שלוש הצעות שתיים של הרמ"א ואחת של בעל כנה"ג.
אני הקטן **מאוד**, שאיני נוטה כלל לקבלה ואני אשכנזי, מעדיף את הרמ"א ואת הצעתו לברך "שעשני גר" אך שוב, דעתי נראית לי בטלה.
כמובן שכל רב פוסק יעדיף **שלא לשנות עד כמה שאפשר** ולכן יפסוק כמג"א אא"כ הוא מתנגד גדול לקבלה, ואז יכריע שלא יברך כדעת רבים.

* * * *

"וּבָא הַלּוּי כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ וְהָגֵר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֻמִּנָּה אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ וְאֶכְלוּ וְשָׂבְעוּ, לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה."
אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע הגר הזה כלוי לפניך? א"ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי. משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן היה הרועה מאכילו ומשקו ומחבבו יותר מצאנו אמרו לו לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן? א"ל כמה יגיעות יגעתי בצאני מוציאן בבוקר ומכניסן בערב עד שלא גדלו זה שגדל במדברות וביערים ובא בעצמו לתוך צאני לכך אני מחבבו. כך אמר הקב"ה כמה יגעתי בישראל הוצאתים ממצרים והארתי לפנייהם הורדתי להם את המן הגזתי להם את השליו העליתי להם את הבאר הקפתים ענני כבוד עד שקבלו תורתך זה בא מעצמו לפיכך שקול עלי כישראל וכלוי.
(ילקוט שמעוני, פר' אמור, רמז תרמה)
יהי רצון שנזכה להידיבק בדרכיו של הקב"ה, ולחבב את הגרים הבאים לכסות תחת כנפי השכינה.

תשובת הרב בניהו ברונר, דיין בבית הדין לגיור בחיפה

לענ"ד גר יברך כמו כל יהודי: "שלא עשני גוי". זאת מן השיקולים הבאים:
א. מדברי המחבר, שסתם, נראה שכן דעתו¹⁷.

ב. דעת הרמ"א אינה ברורה דיה.

ג. לפי הכנסת הגדולה והמגן אברהם יברך ככל יהודי.

שאר הנוסחים הם חדשים ולא מופיעים בשאר המקורות.

אמנם יש מקום לסברה שהרמ"א התכוון לומר שגר חייב בברכה זו וצריך לאמרה בלשון שלילה, אלא שלא יאמר "שלא עשני" אלא "שאיני גוי" שהרי נולד כגוי. זה הסבר חדש בדעת הרמ"א אבל נראה לי שזו כוונתו. אולם בכל אופן, די בשיטת המגן אברהם והכנסת גדולה וסתמימת המחבר שלא להבדיל בין גר ליהודי בברכה זו.

¹⁶ אף על פי שהפ"ח הנ"ל מסיק שאין לאישה לברך כלל "שעשני כרצוני" כיוון שברכה זו לא נזכרה בתלמוד.

¹⁷ אי ההתייחסות של המחבר לענ"ד משמעותה שאין הבדל בין גר המחוייב לכל פרטי ההלכה לכל יהודי וזה מחזק את שיטת המגן אברהם והכנסת גדולה.

תשובת הרב יוסף צבי רימון

לדעתי יש לומר "שלא עשני גוי" וכדעת המגן אברהם. וכיוון שיש די פוסקים שכך אומרים, שנדבק בנו ניצוץ יהודי בכל יום, ופרט לכך, כמדומני שכוונת חז"ל בברכות אלו, איננה רק להראות את התודה לקב"ה שלא עשני גוי, אלא להפנים בכל יום: אני יהודי! אינני גוי! הפנמה זו, נותנת כוח ושייכות. מבחינה זו, הדברים עוד יותר חשובים אצל גרים. שירגישו כל הזמן: אינני גוי! זכיתי להיות יהודי. ולכן כך יש לנהוג לענ"ד.